

САКРАЛЬНЕ ТА ПРОФАННЕ В РОМАНІ «ОЗЕРНИЙ ВІТЕР» ЮРКА ПОКАЛЬЧУКА

У статті розкрито специфіку опозиції «сакральне (святе) – профанне (мирське)», проаналізовано особливості зображення сакрального у творі Юрка Покальчука. На основі аналізу роману пояснено вплив сакрального сприйняття людиною світу на її поведінку та спосіб життя.

Ключові слова: сакральне, профанне, релігія, сприйняття світу.

В статье раскрыта специфика оппозиции «сакральное (святое) – профанное (мирское)», проанализированы особенности изображения сакрального в романе Юрка Покальчука. На основе анализа произведения объяснено влияние сакрального восприятия человеком мира на его поведение и образ жизни.

Ключевые слова: сакральное, профанное, религия, восприятие мира.

The relation between human life and religion has been investigated by many researchers such as R. Otto, M. Eliade, E. Durkheim, and others. The category «sacral» is the subject of the research in a lot of sciences: religion, history, philosophy, and literature. This article traces specificity of the opposition of two concepts: «sacral (saintly, divine) – profane (worldly, sublunary)» and shows how they are represented in literature. This research paper provides the analysis based on the study of the pagan understanding of sacredness of the world. The reasoning draws on the material of the novel «Ozernyi Viter» («The Wind of the Lake») by Yurko Pokalchuk and explains the direct influence of the religion on life and human behavior.

Key words: sacral, profane, religion, perception of the world.

Поняття сакрального та профанного завжди перебувають у діалогічній опозиції. Ці дві категорії людського буття одночасно передбачають і виключають одна одну.

Сакральне завжди виявляється як зовсім інша реальність, така, що відрізняється від «природної». Саме сакральне сприйняття речей визначає поведінку людей, їхній спосіб життя; власне, сакральне та профанне і є двома способами життя людини у світі. Опозиція «сакральне – профанне» часто виявляється в протиставленні реального та ірреального, чи псевдо-реального [3, с. 16-18].

Категорію сакрального досліджують у релігієзнавстві, етнографії, соціології, історії, філології, філософії та психології. У більшості праць таких учених, як Р. Отто, М. Еліаде, Е. Дюркгейм, сакральне зазвичай розглядається у протиставленні з профанним. Так, Р. Отто розглядає святе (сакральне) як категорію пояснення та оцінювання й пов'язує його з налаштуваністю душі на те чи інше явище; він говорить про сакральне як про «основу душі». Особливістю сакрального, за Р. Отто, є його єдність, цілісність і неподільність [2, с. 16]. Е. Дюркгейм застосував поняття сакрального для позначення природно-історичної основи людського буття, його соціальної сутності й протиставив поняттю індивідуалістичного (егоїстичного) існування. М. Еліаде наголошує на тому, що відмітною ознакою сакрального є усвідомлення його як абсолютно інакшого, не схожого ні на

людське, ні на космічне. На думку дослідника, сакральне має здатність ставати символами, котрі розкривають сакральну реальність, виявляти себе в мирському, профанному, але не є останнім (для пояснення того, як проявляється священне, автор застосує поняття ієрофанії – святе, що постає перед нами). Актуальність подальшого дослідження цієї теми виявляється в тому, що уявлення про сакральне певною мірою зумовлюють відповідну поведінку людини.

Метою цієї статті є дослідження співвідношення категорій сакрального та профанного, впливу сакралізації та десакралізації світу на життя і стан людини шляхом аналізу особливостей сприйняття персонажами роману Юрка Покальчука «Озерний вітер» навколишнього світу через язичницькі вірування, його сакралізацію.

Насамперед, варто зазначити, що в релігієзнавстві поняття сакрального пояснюють як силу, сутність чи сферу буття, які для вірян стають ядром життя, що змінює їхню поведінку та долі. Тому зазвичай, говорячи про сакральне, ми маємо на увазі певні ритуали, обряди, міфи, священні предмети, божественні образи тощо. У світі немає нічого, що було б священними саме по собі й однаковою мірою для всіх, при цьому сакральними стають звичайні речі. Зовнішньо вони не змінюються, але в уяві тих, хто вірить, стають зовсім іншими – до них не можна ставитись як раніше, на власний розсуд, вони

викликають страх і повагу, стають небезпечними й «забороненими». Профанне ж є сферою повсякденного побуту, де людина займається своїми справами без обмежень, оскільки в такому випадку вона не стикається із сакральним.

Ще на етапі зародження релігійних уявлень світ розділяли на дві протилежні сфери – мирську (профанну) та священну (сакральну). За Е. Дюркгеймом, в основі цієї опозиції лежить така ознака сакрального, як його недоторканність, відокремленість, табуованість. Це твердження дало змогу Е. Дюркгейму розглядати сакральне і як соціальне явище: суспільство, надаючи певним об'єктам священного значення, домагається категоричного підкорення колективним вимогам. Дослідник зазначає, що навіть найбільш варварські чи дикі обряди, найдивніші міфи виражають якусь людську потребу, певний аспект життя, чи індивідуальний, чи соціальний [1].

Християнська традиція теж розділяє світ на дві частини: небесну (буття Бога) та земну (творіння Бога), причому земна частина має вигляд, форму, тобто сприймається чуттєво, тут усе відбувається у просторі й часі, а небесний світ є вічним, не окреслюється цими категоріями, є непідвладним людському розуму [7, с. 88].

В «Озерному вітрі» Юрка Покальчука також спостерігається існування двох вимірів світу: сакрального та профанного, які постійно взаємодіють між собою та впливають один на одного. Автор зображує дохристиянський, язичницький, період існування людини, і це означає не відсутність релігії, а, радше, її інакшість, адже, за Е. Дюркгеймом, «ні релігійне мислення, ні діяльність не розподілені серед вірян однаково; різними людьми, спільнотами, в різних обставинах вірування, як і обряди, сприймаються по-різному. В одному випадку це жерці, в другому – монахи, в третьому – миряни» [1, с. 180].

У романі широко представлений пантеон язичницьких богів: Творець усього живого Род («Род був володарем і повелителем усього доколосинського світу. Над ним були лише Ті, що все знають... у Рода є кілька облич, власне, їх було чотири»), Рожаниці («Рожаниці були його [Рода – прим. автора] дружиною і донькою. У них були свої завдання у керуванні світом, в якому жило усе живе – від трави до людини. Вони керували народженням усього, що плодиться...»), «бог неба Сварог, його син Даждьбог, грізний володар блискавок Перун, бог багатства й худоби Велес, Мокоша – богиня долі, матір врожаю, опікунка дощу, пологів, пряжі; духи Мороку – темні сили» [6, с. 19-20, 70]. Причому так їх сприймають як люди, так і Лісо-Озерні істоти, світ яких теж поділений на дві частини: до Тих, що все знають, належать тільки боги, а всі інші (наприклад, Царівна О, Княжич Озера Волин, князь трав Лес, русалки і т. д.) – просто демони, духи, марево, нижчий світ богів [6]. Лісові й озерні істоти вічним вважають Ліс і Озеро, змінним – «квітку, весну, вітер, дощ і Людину» [6, с. 9].

Протиставлення сакрального світу земному виявляється й у наявності в тексті таких опозицій: земний світ – світ богів; Ліс, у якому живуть люди, –

Ліс, у якому мешкають міфічні істоти; земний світ – озерний тощо («Цей світ [озерний – прим. автора] існував поряд із звичайним, в ньому і поза ним, всередині нього, в його глибинах і там, де немає нічого, а є лише вічне питання» [6, с. 29]). Так, земний світ зветься Яв, потойбічний – Нав, а світ, у якому живуть Ті, що все знають, Боги Світу, – Прав [6, с. 12]. До речі, поняття «Яв-Прав-Нав» є популярним у рідновір'ї і корінням своїм сягає Велесової книги, яка пояснює його складові таким чином: «Яв творить наше життя, а якщо ми відійдемо – буде смерть. Яв – теперішнє, те, що створено Правом. Нав – після нього, і до нього є Нав. У Права є Яв» [5].

Узагалі, згідно з язичницькими уявленнями, простір (і світ) поділявся на своїх і чужих та живих і мертвих (які теж були своїми чи чужими), що також присутнє в тексті роману Покальчука. Так, в «Озерному вітрі» існують свої та чужі живі, свої та чужі мертві [4].

Своєрідною межею між світами вважали річку, вогонь чи межу між поселенням та лісом, поріг як символ початку і закінчення хати. Тому існувало особливе ставлення до всіх водоймищ: річок, озер, ставів, джерел, потоків, колодязів – біля них здійснювались різні обряди та ритуали, приносились жертви, щоб вода не завдавала людям лиха.

У романі цією межею виступає Ліс та Озеро («... наш безмежний і вічний світ!» [6, с. 29]; «... і дерева падали, і звірі помирили, але демони лісового і озерного царств ніколи не вмیرали, вони були вічні, бо їх творила сама Вічність, якою керували Ті, що все знають» [6, с. 163]). Тому родина Волина, якого русалки залоскотали в купальську ніч для Царівни Озера, після того як дізналася, що Озеро забрало його, перестала вимагати назад і шукати хлопця, вважала його таким, який пішов у інший світ («Не віддасть водяне князівство ніколи нічого, що забрало з землі, лиш розпиваємо Тих, що все знають, і наберемося знову лиха... Горина лиш складала молитви до Перуна і Даждьбога, до Руєвіта з Поревітом і Поренутом, аби сину її хоч у іншому світі, та було добре і часно» [6, с. 28]). А Волин став вічно молодим Княжичем Озера, напівлюдиною і напівдемоном: щороку восени він прокидається юнаком і мужніє до осені.

«Вічне» – ще одна категорія, яка відділяє сакральний світ від профанного, адже час мирський (у якому розгортаються події, позбавлені релігійної значущості), хоч і перетинається зі святим (періоди святого часу в мирському – свята, які повторюються з певною періодичністю), проте не співпадає з ним повністю. Між цими двома різновидами часу, за М. Еліаде, є відношення послідовності. Найбільш значущим є час «Святий, який парадоксальним чином постає як круговий, оборотний і відновлюваний – певне міфічне вічне сьогодні, яке періодично відновлюється за допомогою обрядів» [3]. На думку дослідника, будь-яке релігійне свято являє собою відтворення в теперішньому часі якоїсь святої події, що відбувалась у міфічному минулому, «на початку». Так, «межею» між часами у романі виступали Ліс і Озеро. Якщо для людей життя було плінним, так би мовити історичним, то для лісо-озерних істот воно

було в певному відношенні вічним. Тому для Волина, який потрапив до Озера п'ятнадцятирічним юнаком, час ніби зупинився – таким він прокидався щовесни, чого не скажеш про його родину. Прийшовши в село до коханої, Волин зустрічає вісімдесятирічного діда Кліна, який, виявляється, був його молодшим братом. Старий упізнає в хлопцеві брата і сприймає за демона: «– Це ж нечиста сила, а не людина! ... Сімдесят років тому, коли я мав десять років, у озері ... пропав наш старший брат Волин, якому було десь близько п'ятнадцяти років. ... Клянусь Велесом – це дух, а не людина! Це демон!». Таке «викриття» мало не коштувало Волинові життя.

Крім того, варто наголосити на тому, що сакральність певною мірою залежить від того, як світ сприймається людиною. Найдавніші дохристиянські уявлення людей, як правило, пов'язувались із нагальними господарськими інтересами і ґрунтувались на вірі в особливу силу тих чи інших явищ природи, а в деяких випадках – на вірі в їхню надприродну силу. Через віру, шляхом виконання магічних дій, людина намагалася вплинути на досягнення поставленої мети: захистити врожай, забезпечити спокій домашнього вогнища, вилікувати хворого. Інакше кажучи, людина виступала тут переважно як активне начало, а не тільки як жертва сил природи. Щодо другорядних побутових проблем, то їх реалізація здійснювалась, зазвичай, за допомогою пасивних методів впливу – прикмет, вірувань, передбачень – усього того, що отримало назву повір'їв.

Так, сім'я Волина шанобливо ставилася до Лісу та його мешканців, через те що саме Ліс став їхнім прихистком від навали лицарів-воїнів («Грабували людей, гвалтували жінок, палили хати. Людське життя стало безцінню... Лиш ті, хто добре знав лісові тайни, змогли врятуватися» [6, с. 15]); тому, перш ніж почати освоюватись на новому місці, Стир, голова сім'ї, обладнує місце для пожертв богам та лісовим духам, дає пожертву й лише потім береться за інші справи («Не привітавши богів, не піднісши їм жертви, хоч якоїсь, у перший день не можна було ні сідати їсти, ні ладнати нову оселю – добра не чекай» [6, с. 19]). До того ж, родина Волина поважала та зберігала традиції та звичаї своїх предків, виконуючи всі належні ритуали («Знову, зберігаючи звичай батьків, старанно дотримуючись усіх обрядів, Стир заклав перші сім колод і знову склав жертву богам...» [6, с. 20]).

Тим не менш, сакральний об'єкт викликає різні, часом протилежні, реакції в людини. «Священні речі» одночасно і привертають, і відштовхують, можуть бути корисними й нести в собі небезпеку. Ця двоїстість – ознака могутності, непідвладної людині сили, яка потенційно несе і благо, і зло. В обох випадках ставлення до таких «речей» однакове – це страх, який викликає поклоніння. Таке сприйняття сакральних подій, явищ, предметів не може бути пояснено лише їхніми реальними властивостями, адже в них, окрім цієї реальності, є ще щось, і для людини це «ще щось» – найголовніше в цьому сприйнятті. Тому все сакральне може викликати амбівалентні почуття в людини: привабливість, з

одного боку, та страх перед силою і таємністю – з іншого. Тому, усвідомлюючи свою залежність від неземних істот, їхню владу над усім, родина (особливо мати Горина) дуже боїться всіх лісових демонів та озерних істот («Я [Горина] боюсь озера, боюсь русалок, боюсь водянників і віл, я всього зараз боюсь... Мені здається, що й зараз нашу розмову хтось слухає... Дослуховується до наших слів... Ні, треба тікати звідси, пора вертатись...» [6, с. 22]). Але Стир забороняє Горині нарікати на життя та ображати богів і міфічних істот, аби не бути покараними («Не гніви богів, лісових демонів і Тих, що все знають, Горино! Нас оберігає якась сила. Може й таке бути, я вже думав про це. Але ж оберігає, ми не повинні гнівити її, бо хтосьна, що тут у лісі могло з нами трапитись...» [6, с. 22]). Таким чином, сакральне сприйняття персонажами навколишнього світу зумовлює їхню відповідну поведінку: принесення жертви богам, виконання ритуалів, дотримання звичаїв тощо.

Свої закони, які мали виконувати всі без винятку, були й у Лісо-Озерному світі («Зависши у повітрі на Лісом, він [Волин] раптом відчув, що знає усе про всіх тих, хто вітав його, знає, хто що може, хто чим володіє, хто що робить і чому, зрозумів, що царство Лісове й Озерне підпорядковане законам і правилам, як і скрізь, тільки все тут інше» [6, с. 57]). Так, для лісо-озерних істот спілкування з людьми неможливе – надто вже різними вони були (в Озері не носили одягу, в їхньому світі «одежа зайва», потрібно бути «просто Місяця й Озера», не розмовляли людською мовою, «усі розумілися у їхньому світі без слів. Подумане було як мовлене»). Взаємодія зі світом людей, «тих, що нічого не знають», могла призвести до загибелі. Вона вважалася зрадою. Окрім того, кохання – суто людське почуття, і саме воно «порушує» гармонію між світами і мало не призводить до загибелі головного героя Волина: «Люди приносять біду, кохання спалює», – так вважали в «тому» світі.

Саме почуття до Леа, яка була людиною, згубило демона, Княжича Озера, занапастило його душу; воно від самого початку було приреченим. Лісові істоти не змогли вибачити йому зради, а люди не змогли прийняти у свій світ і вирішили принести його в жертву богам. Цвіт папороті рятуює героя від перших, а вірний друг Південний вітер Перелесник – від других. У результаті, втративши все людське («Кожен із демонів у нашому світі, які мають людську подобу, були колись людьми і потім загинули з якоїсь великої біди, і Род, поцінувавши це, дав їм інше життя» [6, с. 233]), Волин перетворюється на вітер («... Княжич Озера вже загинув... Тепер ти, Волине, – Озерний Вітер!.. Всі озера, весь озерний край – твої, друже!» [6, с. 229]). Таке «перетворення» є останньою фазою інкарнації героя: потрапивши в Озеро, Волин стає напівдемоном і напівлюдиною, і лише перевтілення на Вітер означає повне очищення й «освячення» його душі – він став чистим духом («... Волине! Ти виграв своє Буття...» [6]).

Насамкінець, із постаттю Волина автор пов'язує легенду про виникнення озерного краю: «Цей край тепер – твій. Волинський! Можна його назвати –

Озерний Волинський край, або ж просто Волинь! ... Ти – Вітер свого Волинського краю» [6]. Сам же герой стає вільним від усього: людей, Царівни О, лісо-озерних істот і зобов'язань («Він летів дедалі легше, вільніше, і раптом радісно засміявся, зробив оберт у повітрі, стрімко здійнявся угору, потім спустився вниз, чимдалі легше, вільніше і впевненіше. ... Безмежною здавалась Волинові зараз його воля. Він був вільний, назавжди вільний Озерний Вітер!») [6].

Отже, своєрідність світу «Озерного вітру» виявляється в тому, що його персонажі живуть у дохристиянську епоху. Язичницькі вірування, безумовно, вплинули на співвіднесення святого та мирського: об'єктом поклоніння були, насамперед, сили природи, духів та міфічних істот. Так, люди в цьому романі, зокрема сім'я Волина, сакральним вважають богів та лісо-

озерних істот. Для міфічних істот, у свою чергу, святими є боги, «Ті, що все знають», а людський світ сприймається як профанний і ворожий, нечистий і недосконалий, у ньому живуть «ті, що нічого не знають».

Взаємодія між цими двома світами – людським і міфічним, – а точніше конфлікт між ними, є смертельно небезпечною. Виявляється, що світ демонів є набагато сильнішим від людського. Міфічні істоти можуть втручатись у земне життя, змінювати його без негативних для себе наслідків (наприклад, руйнувати врожай чи забирати когось у свій світ), а людям лишається тільки підкорюватись невідомому й ворожому для себе світові, задобрювати богів і демонів, аби уникнути їхнього гніву й захистити свій дім (що проявляється у виконанні ритуальних дій, обрядів, принесенні жертв тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система Австралии / Эмиль Дюркгейм // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового литературоведения : [антология / сост. и общ. ред. А. Н. Красникова] ; [пер. с англ., нем., фр.]. – М. : Канон+, 1998. – 432 с.
2. Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения / М. Элиаде ; [перев. с англ.]. – М. : Ладомир, 1999. – 488 с.
3. Элиаде М. Священное и мирское / М. Элиаде ; [пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
4. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : [навч. посіб.] / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
5. Напрасно забываем мы доблесть прошедших времен... О Прави, Яви и Нави [Электронный ресурс] // Велесова книга. – Режим доступа : <http://www.dazzle.ru/spec/veles4.shtml#1>.
6. Покальчук Ю. Озерний вітер / Юрко Покальчук. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 240 с.
7. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : «АртЕк», 1998. – С. 87–104.
8. Шелюто В. М. Сакральное как эстетическая категория [Электронный ресурс] / В. М. Шелюто. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_fpp/2005-1/08_Shelyuto.pdf.